

MODERN SCIENCE MODERNÍ VĚDA

№ 3-2019

MODERN SCIENCE - MODERNÍ VĚDA

№ 3 - 2019

Incorporated in
Czech Republic
MK 53506/2013 OMA

Evidenční číslo
České Republika
MK 53506/2013 OMA

Founder
*The East European Center of Fundamental
Researches*
Main office: Stepanska 29/59
110 00, Prague 1, Czech Republic

Zakladatel
*Východoevropské centrum základního
výzkumu*
Hlavní kancelář: Stepanska 29/59
110 00, Praha 1, Česká Republika

Representative Office in Hungary:
Ungvarskaya St., 35, Budapest,
Hungary, 1125

Pobočky v Maďarsku:
Ungvarskiy Ut., 35, Budapešť
Maďarsko, 1125

Representative Office in Ukraine:
Chavdar St., 4, of. 65, Kyiv,
Ukraine, 02140

Pobočky v Ukrajině:
Čhavdar Ut., 4, kanc.65, Kyjiv,
Ukrajina, 02140

Address of release
Modern Science
Stepanska 629/59
110 00, Praha 1
Czech Republic

Adresa redakce
Moderní věda
Stepanska 629/59
110 00, Praha 1
Česká Republika

Editorial advice / Redakční rada

Dr. Sergii Zakharin, Dr. Roman Moldavtchuk, Roman Rossi

Editorial college / Redakce

*Dr. Voizhich Kozidovski, Dr. Roman Moldavtchuk, Dr. Sergii Zakharin,
Dr. Saulius Stanaitis, Dr. Halyna Olekhnovich, Dr. Natalia Yakovenko,
Dr. Viktor Melnik, Dr. Natalia Mamontova, PhD Li Yingying, Dr. Igor Odotuk,
PhD Valerij Patalakha, PhD Yevhenij Gaydanka, PhD Olga Zadorozhnyia*

Chief-editor / Vedoucí redaktor

Dr. Sergii Zakharin

Захарін С.В., Романовская Н.И., Смирнов Е.В. Конкурентоспособность аграрного производства: теория и методология

83

Finance a Investice - Finance and Investments

Marhasova V., Sakun O. The most popular financial tools for support of investment resource

88

Иснатенко А.С. Стимулирование инвестиционной деятельности в АПК: проблемы и перспективы

93

Волік М.А. Використання рейтингового підходу при оцінці інвестиційного потенціалу України

99

Turismus, Cestování, Rezorty - Tourism, Travel, Resorts

Антоненко В.С., Антонішин А.П., Попович С.І. Організаційно-правові, економічні та соціальні чинники розвитку сфери туризму та курортів в Україні

105

Захарін С.В., Лі Інін, Волосюк М.В. Ключові напрями співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму

113

Technika a Technologie - Technique and Technology

Сафронов А.М., Крамаренко М.В., Лутонин С.В., Водяников Ю.Я., Кукин С.В. Мировой и украинский опыт создания и эксплуатации высокоскоростного подвижного состава

128

Сафронов А.М., Водяников Ю.Я., Гречкин А.А., Локтионов Д.В. Анализ тормозной эффективности электропоезда на соответствие критерию по недопущению юза колесных пар и температуры нагрева диска

144

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА КУРОРТІВ В УКРАЇНІ

*Антоненко Володимир Степанович, доктор географічних наук, професор
Київський університет культури*

*Антонішин Андрій Павлович, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет фізичного виховання і спорту*

*Попович Сергій Іванович, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет фізичного виховання і спорту*

У науковій праці проаналізовано стан розвитку сфери туристичних послуг України, у тому числі динаміку туристичних потоків. Подано оцінку окремим явищам і процесам у сфері туризму та курортів, що сформовано під впливом динаміки макроекономічного розвитку. Виявлено основні тенденції розвитку ринку туристичних послуг. Ідентифіковано ключові проблеми розвитку сфери туризму та курортів в Україні. Показано основні чинники формування туристичного потенціалу України. Узагальнено положення щодо сталого розвитку туризму з урахуванням сучасних обмежень. Обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики стимулювання розвитку туризму. Внесено пропозиції щодо удосконалення державної політики підтримки розвитку сфери туризму та курортів.

Ключові слова: туризм, курорт, сфера туризму і курортів, туристична діяльність, державна політика у сфері туризму, сталий розвиток туризму.

The scientific work analyzes the state of development of tourism services in Ukraine, including the dynamics of tourist flows. The assessment of certain phenomena and processes in the sphere of tourism and resorts, which is formed under the influence of the dynamics of macroeconomic development. The main trends in the development of the tourist services market are revealed. The key problems of tourism and resorts development in Ukraine are identified. The main factors of formation of tourist potential of Ukraine are shown. Provisions on sustainable development of tourism taking into account modern restrictions are generalized. The priority directions of the state policy of stimulation of development of tourism are proved. Proposals were made to improve the state policy to support the development of tourism and resorts.

Key words: tourism, resort, sphere of tourism and resorts, tourist activity, state policy in the sphere of tourism, sustainable development of tourism.

В науковій праці проаналізовано состояние развития сферы туристических услуг Украины, в том числе динамику туристических потоков. Приведена оценка отдельных явлений и процессов в сфере туризма и курортов, которые сформированы под влиянием динамики макроекономического развития. Выявлены основные тенденции развития рынка туристических услуг. Идентифицированы ключевые проблемы развития сферы туризма и курортов в Украине. Показаны основные факторы формирования туристического потенциала Украины. Обобщены положения по устойчивому развитию туризма с учетом современных ограничений. Обоснованы приоритетные направления государственной политики стимулирования развития туризма. Внесены предложения по совершенствованию государственной политики поддержки развития сферы туризма и курортов.

Ключевые слова: туризм, курорт, сфера туризма и курортов, туристическая деятельность, государственная политика в сфере туризма, устойчивое развитие туризма.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для багатьох країн туристична діяльність стала найприбутковішою сферою національного господарства. Розвиток індустрії подорожувальництва стимулює реалізацію інвестиційних проєктів з розбудови готельно-туристичної, відпочинкової, ресторанної та транспортної інфраструктури, що сприяє підвищенню якості життя місцевого населення. На жаль, в Україні сфера туризму розвивається мляво, що пов'язано в першу чергу з невисоким рівнем доходів громадян, а також загальною низькою інвестиційною привабливістю національної економіки. Відтак, виникає проблема розробки механізмів стимулювання розвитку сфери туризму та туристичної діяльності, у тому числі на основі посилення ефективного використання організаційно-економічних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Актуальні проблеми розвитку сфери туризму України, посилення позитивного впливу на вказаний розвиток організаційно-економічних чинників, визначення перспективних інструментів підтримки функціонування туристичної інфраструктури перебувають у полі зору провідних науковців. Плідно працюють над цією проблематикою Антонюк Н., Жук І., Занько Ю., Захарін С., Суббота М., Ткаченко Т. [1, 2, 4, 6-9] та інші науковці. Зокрема, вченими визначено методологію формування пріоритетів державної політики у сфері туризму, визначено умови сталого розвитку сфери туризму, опрацьовано міжнародний досвід стимулювання туристичної діяльності. Натомість в сучасних умовах, які характеризуються розбалансованістю господарської системи, виникають нові виклики та ризики розвитку сфери туризму, зокрема через неможливість здійснення державної підтримки функціонування туристичної інфраструктури, а також звуження попиту (внаслідок зменшення реальних доходів населення).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – подати результати досліджень проблем і перспектив розвитку сфери туризму в Україні на основі використання організаційно-економічних чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сфера туризму і курортів вважається доволі складним об'єктом регулювання, оскільки об'єднує декілька видів економічної діяльності. Зазвичай до сфери туризму та туристичного обслуговування включають діяльність туроператорів та тур агентів, екскурсійну діяльність, обслуговування у закладах розміщення, транспортне обслуговування, туристичне страхування, відпочинкові та розважальні програми та ін. Законом України «Про туризм» [3] туризм визначено як тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування, а туриста — як особу, що здійснює подорож Україною або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без

здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування у зазначений термін. Стаття 4 цього закону визначає організаційні форми туризму — міжнародний і внутрішній. До міжнародного належать в'їзний туризм (подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території) та виїзний (подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни).

В системі національних рахунків представлено вид економічної діяльності «Організація подорожувань», до якої включаються суб'єкти господарської (підприємницької) діяльності — туроператори та турагенти. Однак на практиці організацію подорожувань здійснюють й інші суб'єкти ринку туристичних послуг, у тому числі фізичні особи - підприємці.

Нині у туристичній і курортній галузях України нараховується понад 8 тис. підприємств, з яких майже 4 тис. - суб'єкти туристичної діяльності (турагентства і туроператори), понад 1,2 тис. готелів, близько 1,1 тис. інших засобів розміщення, близько 3 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Туристичну діяльність здійснюють лише $\frac{3}{4}$ ліцензіатів [10].

Активність на ринку туристичних послуг можна оцінити за різними показниками, але найбільш інформативними, на наш погляд, є показники туристичного потоку. Українська статистика узагальнює окремі показники, що характеризують ключові тенденції формування туристичного потоку (кількість громадян України, які виїжджали за кордон, кількість іноземців, які відвідали Україну). Також за даними звітності підприємств збирається інформація про кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами. Дані про туристичні потоки протягом 2000-2017 рр. представлено у табл.1.

З поданих даних вбачається, що туристичні потоки протягом 2000-2007 рр. збільшувалося, що пояснюється у першу чергу зростанням реальних доходів громадян. У 2008-2009 рр. зафіксовано деякий спад туристичних потоків, натомість починаючи з 2010 р. знову спостерігалось збільшення. У 2016-2017 рр. також зафіксовано збільшення туристичного потоку (без урахування тимчасово окупованих територій). В той же час із вказаними тенденціями не корелюють обсяги туристів, обслугованих туроператорами та турагентами (тобто, так званих «організованих туристів»). Приміром, у 2004-2005, 2010 та 2015 рр. кількість туристів зростала, натомість кількість «організованих туристів» зменшувалася. Це пов'язано із зростанням обізнаності населення у здійсненні туристичних формальностей, а також у стрімкому зростанні економічного сегменту індустрії подорожувань (усе більша кількість туристів прагне самостійно здійснювати туристичні формальності, включно із бронюванням послуг засобів розміщення, купівлею квитків, організацією екскурсій тощо).

Туристичні потоки, осіб

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон – усього ²	Кількість іноземців, які відвідали Україну – усього ²	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами – усього ³	У тому числі		
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615
2014 ¹	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746
2015 ¹	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027
2016 ¹	24668233	13333096	2549606	35071	2060974	453561
2017 ¹	26437413	14229642	2806426	39605	2289854	476967

Складено автором за даними Держстату [10].

Примітки: 1. Дані за 2014-2017 рр. - без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2. Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).

3. Звітність за 2000-2010 рр. сформовано за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 року - за даними Держстату.

При цьому обсяги наданих туристичних послуг суб'єктами туристичної діяльності в Україні демонструють стійку тенденцію до збільшення. Це зумовлено підвищенням вартості одного турс-дня (зокрема, внаслідок інфляції) та подовженням тривалості подорожі (зокрема, внаслідок зростання запитів «організованих туристів» до якості туристичного обслуговування).

Складність моніторингу розвитку туристичної інфраструктури обумовлюється тим, що значна частина суб'єктів туристичного ринку, у тому числі засобів розміщення, не звітують про власну діяльність, тим самим формуючи «сірий сегмент» ринку туристичних послуг [2, с.158]. Окрім того, послуги з тимчасового розміщення туристів надають заклади, для яких ця

діяльність не є профільною (основною). Йдеться про санаторії, пансіонати, профілакторії тощо.

За географічними напрямками туристичні потоки майже не зазнали змін. Як і у попередніх роках українські туристи частіше подорожували до Туреччини, Єгипту, Польщі. Відчутно зменшилися подорожі до Російської Федерації.

Україна поки що не належить до світових лідерів за кількістю відвідань туристами, однак особливості її географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку багатьох видів і внутрішнього, і іноземного туризму [4, с.298].

На основі аналізу наукових та аналітичних досліджень [1; 4; 7; 9] можемо виділити основні організаційно-економічні проблеми розвитку сфери туризму і курортів України:

- недостатній рівень розвиненості безпосередньо мережі та об'єктів туристичної інфраструктури, їх невідповідність світовим стандартам;
- відсутність скоординованої системи дій з просування туристичного продукту України на світовий ринок;
- технологічна відсталість українського туризму (відсутність практики використання інноваційних технологій обслуговування туристів);
- низький рівень обслуговування, зумовлений відповідним загальним рівнем кваліфікації працівників галузі;
- недосконалість нормативно-правового та організаційного забезпечення туристичної діяльності (яке значною мірою було зумовлене «перманентною» адміністративною реформою).

Також негативно впливають на розвиток сфери туризму і курортів недостатнє фінансування заходів у сфері некомерційного просування національного туристичного продукту; низька активність українських учасників на міжнародних туристичних виставках (у тому числі через відсутність державної підтримки виставкової діяльності); нерациональність механізму контролю за діяльністю суб'єктів туристичного ринку (із використанням визнаних міжнародних стандартів); відсутність ефективної системи державного управління сферою туризму і курортів у регіонах; недостатній рівень інвестиційного та інноваційно-технологічного забезпечення розвитку сфери туризму і курортів тощо [2; 8; 9].

Матеріально-технічна база підприємств сфери туристичної інфраструктури (готелі та інші засоби розміщення, заклади харчування, заклади санаторно-курортного господарства та ін.) не відповідають світовому рівню [1, с.8]. Вказане об'єктивно знижує конкурентоспроможність національного туристичного продукту.

Як наслідок, сфера туризму (включаючи діяльність підприємств туристичної інфраструктури) не забезпечує ефективної реалізації економічних, соціальних і гуманітарних функцій.

Україна є країною з вигідним економіко-географічним положенням, вона розташована на перехресті шляхів між Європою і Азією, Північчю і Півднем, а

відтак – є необхідні економіко-географічні умови для прискорення розвитку туризму і туристичної інфраструктури.

В Україні функціонують 5 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва, що належать до природоохоронних територій [4, с.301].

Вагомою складовою туристичного потенціалу України є санаторно-курортне господарство. В Україні є усі типи відомих мінеральних лікувальних вод. Найбільша кількість родовищ розташована у Карпатах та Прикарпатті (Трускавець, Моршин, Поляна та ін.) [8, с.355]. Українські санаторно-курортні заклади популярні як серед внутрішніх туристів, так і серед іноземних громадян.

Органи державної влади та управління в межах наявних повноважень намагаються здійснювати стимулювання розвитку сфери туризму, у тому числі туристичної інфраструктури. За висновком фахівців, з якими ми згодні, ухвалені керівні документи на різних рівнях управління у сфері туризму визначають два головні напрями і, відповідно, цілі розвитку туристичної галузі в Україні: перший — становлення туризму як високорентабельної галузі економіки, другий — формування конкурентоспроможного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту. За першим напрямом документами передбачено вживання заходів з упровадження ефективних методів управління та механізмів фінансово-економічного регулювання, стимулювання підприємницької та інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць. У результаті очікується збільшення частки туристичної галузі у ВВП та надходжень від туристичної діяльності до державного та місцевих бюджетів. Другий напрям — популяризація національного туристичного продукту, досягнення світових стандартів у наданні туристичних послуг, а також спрощення процедур, зокрема, митних, візових тощо, під час їх отримання іноземними туристами. Це сприятиме активізації участі України в міжнародному поділі праці, очікується також, що вона посяде провідні позиції на світовому ринку туристичних послуг. Розпочався процес їх реалізації [4; 9].

Туризм – це сфера національного господарства, що залежна від низки опосередкованих чинників — внутрішньополітичної ситуації в країні відвідання та сусідніх країнах, економічної та політичної ситуації в країнах — «постачальниках» туристів, змін кліматичних умов тощо. Окрім того, туризм зазначає впливу сезонності («сезонні туристичні потоки»). Відтак, стимулювання розвитку сфери туризму має відбуватися на основі науково обгрунтованої стратегії з використанням сучасних механізмів та інструментів, що враховують політичні, соціальні, економічні, транспортні та інші чинники. Слід врахувати, що у світі сформульовано парадигму так званого «сталого туризму». За визначенням ВТО сталий туризм — це такий напрям розвитку туризму, який дає можливість задовольняти потреби туристів нині та в майбутньому із зважанням на інтереси регіону, що їх приймає. До того ж управління усіма наявними в країні ресурсами має здійснюватися у такий спосіб, щоб економічні, соціальні та естетичні потреби задовольнялися без порушення культурної та екологічної цілісності, а біологічному різноманіттю

та системам життєзабезпечення не було завдано шкоди [9, с.278]. З урахуванням того, що одним із зовнішньополітичних пріоритетів України є європейська інтеграція, державна політика у сфері туризму, згідно нашої позиції, повинна базуватися на принципах та стандартах документів ЄС (зокрема, Ради Європи) з питань сталого розвитку туризму, серед яких: «Генеральний курс для сталого і екологічно-безпечного розвитку туризму», «Політика сталого туризму на природоохоронних територіях», «Політика розвитку сталого та екологічно безпечного туризму на прибережних територіях». Імплементация світових та європейських стандартів розвитку туризму сприяло б не тільки соціально-економічному зростанню України, а й створенню передумов для сприйняття її світовим співтовариством як рівноправного партнера.

Ситуація, що склалася у туристичній сфері, потребує розробки та реалізації ефективних заходів, спрямованих на подолання кризових явищ та інтенсифікації виробництва національного туристичного продукту із забезпеченням належного рівня якості.

На нашу думку, в Україні значний потенціал розвитку має виробничий (промисловий) туризм, який має ґрунтуватися на інноваційних технологіях обслуговування туристів [5, с.103]. Зокрема, перспективними є тури з відвідуванням продовольчих та аграрних підприємств (з можливістю дегустації виробленої продукції), підприємств машинобудування, транспортної інфраструктури та ін.

З урахуванням позиції провідних фахівців [1; 2; 4; 7; 9], пріоритетними напрямками державної політики у сфері туризму мають стати: вдосконалення правових засад регулювання відносин у галузі; забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток міжнародного та внутрішнього туризму, зокрема сільського та екологічного (зеленого); розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В найближчій перспективі доцільно вжити ефективних заходів організаційно-економічного характеру, спрямованих на підтримку розвитку сфери туризму. При цьому слід врахувати об'єктивну неможливість достатнього фінансування стратегії розвитку туризму за рахунок бюджету через загальну фінансову (у тому числі бюджетну) кризу у державі.

З урахуванням наявних фінансових обмежень можемо рекомендувати наступні організаційно-економічні заходи, спрямовані на підтримку розвитку сфери туризму:

- широке впровадження програм державно-приватного партнерства у сфері туризму,

- оптимізація структури управління сферою туризму на національному та регіональному рівнях,
- залучення міжнародної технічної допомоги,
- активізація реалізації грантових програм, спрямованих на підтримку та розвитку об'єктів туристичної інфраструктури та об'єктів показу,
- розробка методичних рекомендацій щодо управління сферою туризму на регіональному рівні, у тому числі у малих містах,
- удосконалення механізму контролю у сфері туризму, у тому числі шляхом впровадження інструментів ліцензування та акредитації підприємств туристичної інфраструктури,
- імплементація документів ЄС у сфері туризму і курортів.

У подальшому мають бути виконані дослідження з економіко-математичного прогнозування динаміки ринку туристичних послуг з урахуванням завдань підтримки сталого розвитку.

Література:

1. Антонюк Н. Державна політика України у сфері туризму: досвід і проблеми реалізації / Н.Антонюк, Ю.Занько // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2008. – Вип.24. – С. 7-12.
2. Жук І. Туристична реформа як інструмент соціально-економічного розвитку України / І.Жук // Соціально-економічні проблеми і держава. - 2016. – Вип. 1 (14). – С. 152-159.
3. Закон України «Про туризм» [електронний ресурс]. – доступний з: rada.gov.ua
4. Захарін С.В. Сталий розвиток сфери туристичних послуг: глобальні тенденції, міжнародна взаємодія, уроки для України / Захарін С.В., Соболев В.П., Мельник Ю.Р. // Економічний вісник університету. - 2013. - № 20/3. - С. 297-303.
5. Захарін С.В. Стимулювання інноваційної діяльності корпоративного сектору / С.В.Захарін // Фінанси України. – 2006. - № 7. – С.101-107.
6. Захарін С.В. Формування інтелектуального капіталу як орієнтир управління комерційною діяльністю туристичного підприємства / С.Захарін, М.Байков / Молодий вчений. – 2015. - № 9. – С. 50-62.
7. Субота М.В. Інноваційні підходи до стимулювання розвитку курортів / М.В.Субота // Проблеми науки. – 2012. - № 12. – С. 28-32.
8. Субота М.В. Стратегічні орієнтири державної політики стимулювання розвитку курортної діяльності / М.В.Субота // Економічний вісник університету. – 2013. - № 20/2. – С. 353-358.
9. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу / Т.І.Ткаченко [монографія]. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.
10. Туризм в Україні / Державна служба статистики України. [електронний ресурс]. – доступний з: ukrstat.gov.ua